

KARABAĞ'DA MEVCUT DURUM VE ERMENİ MAYINLARI SORUNU

YÜCEL ACER

SETA | PERSPEKTİF

TEMMUZ 2021 · SAYI 314

- Azerbaycan'ın Karabağ üzerinde egemenliğini yeniden tesis etmesinden bu yana neler yaşanmıştır?
- Dağlık Karabağ'da fiili kontrolün tümüyle sağlanması için hangi süreçler işliyor?
- Karabağ'da Ermenistan'ın döşediği mayınların ortaya çıkardığı sorunlar nelerdir?

Ermenistan 1992'nin başlarında Azerbaycan'ın Karabağ bölgesine hem doğrudan hem de yerel Ermeni gruplara verdiği destekler vasıtasıyla saldırılar başlatmış, 1993'ün ortalarına kadar devam eden saldırılar sonucunda Karabağ bölgesinin bir parçasını oluşturan Dağlık Karabağ ile beraber Laçın, Ağdam, Kelbecer, Füzuli, Kubadlı, Zengilan ve Cebrayıl gibi Azerbaycan şehirlerini de işgal etmiştir.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1993'te aldığı 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlara rağmen Ermenistan işgal ettiği topraklardan çekilmemiş, işgal ara ara yaşanan çatışmalarla beraber¹ yirmi sekiz yıl boyunca devam etmiştir. Bütün bu saldırılar nedeniyle önemli bir kısmı sivil olan 25 bin civarında insan hayatını kaybederken Ermeni güçleri ele geçirdiği tüm bölgelerden sivilleri sürmüştür, bir milyondan fazla Azerbaycanlı yerlerinden edilmiş ve yaklaşık otuz yıldır kendi şehirlerine, köylerine ve evlerine dönememişlerdir.

¹ Ara ara devam eden çatışmalar bazen şiddetli boyutlara da ulaşmıştır. Nisan 2016'da başlayan ve bir süre devam eden çatışmalarda ölenler ve yaralananlar da olmuştur. Bkz. Alev Kılıç, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 65, (2020), s. 23.

Sivil malların geniş çaplı yağmalanması ve tahrip edilmesi bu eylemlere eşlik etmiştir. Yaklaşık 50 bin nüfuslu bir Azerbaycan şehri olan Ağdam'da olduğu gibi bazı yağma örnekleri Ermenistan devletince desteklenen çeteler tarafından organize edilmiş ve gerçekleştirilmiştir.² Ermenistan işgal yılları boyunca Ağdam gibi Dağlık Karabağ dışındaki bazı şehirleri yerleşim için kullanmamış, bu şehirleri yağmalayıp yıkmıştır. Bugün ise geriye birkaç taş duvarın ayakta kaldığı, tamamen yıkılmış ve geriye adı olan ama kendisi olmayan şehirler ve köyler bırakmıştır. Öyle ki bu durum nedeniyle özellikle Ağdam "Karabağ'ın Hiroşiması" olarak da adlandırılmıştır.

İşgal döneminde yıkılan veya tahrip edilen tarihi, dini ve kültürel eserlerin yanı sıra işgal altındaki topraklardaki doğaya da büyük zararlar verilmiştir. Yakın zamanda Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov Ermenistan'ın bir zamanlar işgal altında tuttuğu Azerbaycan topraklarına ciddi ekolojik zarar-

² *Report: Azerbaijan. Seven Years of Conflict in Nagorno-Karabakh*, (The Human Rights Watch, New York: 1994), s. 35.

YÜCEL ACER

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Uluslararası İlişkiler lisans derecesi, Sheffield Üniversitesi'nden (İngiltere) Uluslararası Hukuk master derecesi, Bristol Üniversitesi'nden (İngiltere) Uluslararası Hukuk doktora derecesi almıştır. Halen Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı'nda Milletlerarası Hukuk profesörüdür. Uzmanlık alanları uluslararası deniz hukuku, uluslararası silahlı çatışmalar hukuku ve uluslararası insan hakları hukukudur. Birçok bilimsel makalenin yanında İngiltere'de basılmış *The Aegean Maritime Disputes and International Law* (Ege Deniz Sorunları ve Uluslararası Hukuk), *Uluslararası Hukukta Saldırı Suçu, Küresel ve Bölgesel Perspektiften Türkiye'nin İltica Stratejisi ve Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı* isimli kitapların da yazarıdır. ABD'de Hawaii Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde doktora sonrası çalışmalar yapmış, Kara Harp Okulu, İzmir Ekonomi, Eskişehir Osmangazi ve Atılım üniversitelerinde de dersler vermiştir.

lar verdiğini ve 54 bin 300 hektar ormanlık alanı yok ettiğini açıklamıştır.³

İşgal döneminde bir başka ciddi sorun yaklaşık 300 kilometre uzunluğundaki “temas hattı”nın tamamının Ermenistan tarafından antipersonel ve antitank mayınlarıyla tuzaklanmış olmasıdır. İşgal sonrasında ortaya çıkan bir diğer gerçek ise Ermenistan’ın sadece temas hattına değil aynı zamanda birçok yerleşim yeri-ne de yüz binlerce mayın yerleştirmiş olduğudur.⁴

İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI

Azerbaycan ve Ermenistan arasında 27 Eylül 2020’de çatışmalar yeniden başlamıştır. İkinci Karabağ Savaşı ya da Azerbaycanlıların “vatan muharebesi” olarak adlandırıldıkları bu çatışmalar kırk dört gün boyunca aralıksız devam etmiş ve 10 Kasım 2020’de sora ermiştir.

Çatışmalar sonucunda Azerbaycan işgal altındaki topraklarının büyük kısmını özgürleştirmiştir. Kırk dört gün boyunca Ermenistan’ın saldırıları neticesinde 97 sivil hayatını kaybetmiş, 405 sivil yaralanmış, 3 bin 326 müstakil ev, 504 sivil tesis tahrip edilmiş ve 120 apartman yıkılmıştır. Çok sayıda sağlık tesisine, sivil altyapı tesisine, tarihi ve kültürel alanlara saldırılar düzenlenmiş, çevreye ciddi zararlar verilmiş, hatta sivillere karşı kullanılması yasaklanmış bazı silah türleri de kullanılmıştır.⁵

Söz konusu çatışmaları sona erdiren 10 Kasım 2020 tarihli Üçlü Bildiri özetle Dağlık Karabağ ve Ermenistan arasında Laçın Koridoru ve Nahçıvan ile Azerbaycan arasında Zengezur Koridoru açılmasını ve Ermenistan güçlerinin Karabağ’dan çekilmesini, bu süreçler boyunca Laçın Koridoru bölgesinde Rus barış gücünün konuşlandırılmasını öngörmüştür.

3 “Azerbaycan: Ermenistan 54 Bin 300 Hektar Ormanlık Alanı Yok Etti”, TRT Haber, 2 Temmuz 2021.

4 ANAMA Başkanı Başkan Vurgar Süleymanoğlu ile söyleşi, ANAMA Merkezi, Bakü, 29 Haziran 2021.

5 “Report: Concerning the Factual Evidence of Extensive Civilian Casualties and Damage to Civilian Objects in Barda City Caused by the Ballistic Missiles Launched by Armenian Armed Forces”, The Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan, 15 Kasım 2020, https://ombudsman.az/upload/editor/files/Report%20of%20the%20Ombudsman%20on%20Barda%20_27-28%20October_2020.pdf, (Erişim tarihi: 14 Temmuz 2021).

KARABAĞ’DA MEVCUT DURUM

Bugünlerde Azerbaycan’ın her bir yanında “Karabağ Azerbaycan’dır” afişlerini görmek mümkündür. Bu afişlerin hem Karabağ’ın Azerbaycan’ın bir parçası olduğu gerçeğini vurguladığı hem de İkinci Karabağ Savaşı’nda kazanılan zaferi simgelediği söylenebilir. Ülkesini işgalden kurtarmış Azerbaycan adına bu haklı gurur kendisini her yerde göstermektedir. Ancak mevcut durumda Karabağ üzerinde Azerbaycan’ın egemenliği ve kontrolünün tam olarak tesis edilebilmesi ve Karabağ’da kalıcı istikrarın sağlanabilmesi için bilinmesi ve takip edilmesi gereken önemli hususların bulunduğu da bir gerçektir.

Öncelikle çatışmaları sona erdiren ve bu geçici durumu kuran Üçlü Bildiri’den sonra henüz bir kalıcı barış ya da sınır antlaşması imzalanabilmiş değildir. Bu durum Karabağ’ın hukuken belirli bir statüye henüz kavuşturulamadığı anlamına gelmektedir. Bu yönde ara ara görüşmeler gerçekleştirilmektedir. İki tarafın liderleri 11 Ocak 2021’de Moskova’da Putin ile birlikte üçlü bir görüşme yapmıştır. Daha sonra 30 Ocak 2021’de Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında kurulan üçlü çalışma grubu ilk toplantısını gerçekleştirmiştir.⁶ Rusya’nın da katılımıyla taraflar arasında ara ara yapılan görüşmelerde hangi konuların konuşulduğu, tarafların pozisyonlarının ne olduğu ve herhangi bir ilerleme sağlanıp sağlanmadığı hususlarında ise resmi açıklama yapılmamıştır.

Üçlü Bildiri’den bu yana Ermenistan’ın Karabağ’dan büyük oranda çekildiği bir gerçekken henüz Azerbaycan’ın kontrolünde olmayan yerlerde durumun ne olduğu açıklığa kavuşmuş değildir. Azerbaycanlı yetkililer Ermenistan’ın bahaneler üreterek tüm-den çekilmeyi ve daha da önemlisi bir sınır antlaşması imzalamayı sürekli ertelediğini ifade etmektedir. Azerbaycan’ın politikasının sorunları öncelikle diplomatik yolla çözmek olduğu ancak provokasyon olması durumunda gerekirse kuvvet kullanmaktan da çekinilmeyeceği belirtilmektedir.

6 Emre Gürkan Abay, “Russia, Azerbaijan, Armenia Working Group Meets”, Anadolu Ajansı, 31 Ocak 2021.

KARABAĞ'DA ERMENİ MAYINLARI SORUNU

Mevcut durumda Karabağ'da Azerbaycan'ın fiili kontrolünün sağlanmasını engelleyen ama yakın zamanlara kadar pek fazla gündeme gelmeyen unsurlardan birisinin Ermenistan'ın Karabağ'ın dört bir yanına yerleştiği mayınlar olduğu görülmektedir. Yirmi sekiz yıl devam eden işgal döneminde Karabağ'da Ermenistan ve Azerbaycan arasında uzunluğu yaklaşık 300 kilometre olan bir "temas hattı" bulunmaktaydı. Ülkesinde bir mayın üretim tesisi bulunan Ermenistan 300 kilometre uzunluğundaki söz konusu temas hattının tamamına antipersonel ve antitank mayınlar yerleştirmiştir. Bugünlerde Azerbaycan'ın mayın temizlemeden sorumlu kurumu olan Azerbaycan Ulusal Mayın Temizleme Ajansı (ANAMA) tamamı mayınlı bu hat üzerinde 10-15 kilometre genişliğinde temizlenmiş alanlar oluşturarak geçişi sağlayabilmektedir.

İkinci Karabağ Savaşı'nın sona ermesinden sonra yapılan tespitler göstermektedir ki Ermenistan yalnızca temas hattına değil işgal dönemi boyunca Karabağ'da işgal ettiği ama yerleşime açmadığı birçok yere de mayınlar yerleştirmiştir. Ermenistan'ın işgal altındaki topraklarda tarım dahi yapmadığı ve bu alanların tamamını mayınladığı ifade edilmektedir.

Mayın yerleştirme "stratejisi" işgal dönemiyle sınırlı kalmayan Ermenistan'ın İkinci Karabağ Savaşı'nda yaşadığı yenilgi neticesinde terk etmekte olduğu bölgeleri de mayınladığı tespit edilmiştir. Ateşkesten hemen sonra çok sayıda mayının değişik bölgelere yerleştirildiği ifade edilmektedir.⁷ Ermenistan bugüne kadar yalnızca Ağdam, Füzuli ve Zengilan bölgelerine ilişkin mayın haritaları vermiştir. Bu haritalara göre sadece Ağdam'da 97 bin mayın, Füzuli ve Zengilan bölgelerinde de 92 bin mayının bulunduğu görülmüştür.⁸ Karabağ'ın geriye kalan bölgelerinde durumun ne olduğu ise halen bilinmemektedir.

7 Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Personeli Zaur Valimammadli'nin yaptığı resmi sunum, Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Binası, Bakü, 29 Haziran 2021.

8 "Azerbaijan Hands Over 15 Armenian Prisoners in Return for Minefield Maps", Reuters, 3 Temmuz 2021; "Füzuli və Zəngilan Rayonlarının Mina Xəritələri Azərbaycana Təqdim Edilib", AZTV, 3 Temmuz 2021, www.aztv.az/az/news/13845/fuzuli-ve-zengilan-rayonlarinin-mina-xeriteleri-azerbaycana-teqdim-edilib, (Erişim tarihi: 5 Temmuz 2021).

18 Eylül 1997'de imzalanan ve 1 Mart 1999'da yürürlüğe giren "Antipersonel Mayınların Yasaklanması, Stoklanması, Üretimi, Transferi ve İmha Edilmesi Hakkında Sözleşme"ye göre kullanımı ve üretimi yasaklanmış olan antipersonel mayınlar aslında asker-sivil ayrımı yapmayan bir silah olarak uluslararası silahlı çatışmalar hukukunun bütün devletleri bağlayan genel kurallarına göre de yasaklanmış ve kullanımı suç teşkil eden silah türlerindedir. Bu bağlamda Ermenistan'ın söz konusu sözleşmeye taraf olmamasının hukuken bir önemi de bulunmamaktadır. Buna rağmen Ermenistan geniş alanlara antitank mayınların yanı sıra çok sayıda ve çoğu tuzaklanmış olarak antipersonel mayınlar yerleştirmiştir. Bu iki tür mayının çoğu kez aynı anda birbirlerine tuzaklanarak bir kısmının gelişigüzel yerlere hatta ağaçlara yerleştirildiği de ifade edilmektedir.⁹

Mayınlarla ilgili önemli bir mesele de Ermenistan'ın yerleştirdiği mayınların haritalarını Azerbaycan'a vermeyi reddetmesidir. Bugüne kadar yalnızca Ağdam, Füzuli ve Zengilan bölgelerinde yerleştirilmiş mayınların haritalarının verildiği açıklanmıştır. Bu haritaların gerçek durumu ne derece yansıttığı ise halen teyide muhtaç iken daha yüz binlerce mayının yeri hiç bilinmemekte ve bir kısmının haritasının bulunup bulunmadığı bile meçhuldür. Zira mayınların bazı bölgelerde haritasız ve gelişigüzel döşenmiş olma ihtimali de bulunmaktadır.¹⁰

Buna mukabil Ermeni mayınları meselesinin Ermenistan'a baskı kurulması anlamında yeterli uluslararası ilgi ve desteği görmediği de söylenebilir. Mayınlar konusunda uluslararası kurumlara gönderilen raporlara rağmen yeterli uluslararası desteğin vermediği ifade edilmektedir. Ayrıca Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığının mayınlarla ilgili özel bir rapor hazırladığı¹¹ ve Azerbaycan devletinin de 4 Haziran 2021'de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine (AİHM)

9 Mayın Ajansı başkanı ile söyleşi.

10 Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Personeli Zaur Valimammadli'nin yaptığı resmi sunum.

11 Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Personeli Zaur Valimammadli'nin yaptığı resmi sunum.

bu konuda bir devletler arası başvuru dahi gerçekleştirildiği ifade edilmektedir.¹²

Mayınların yerinin tespiti hususu bir yana tespit edilmiş mayınların temizlenmesi de uzun yıllar alan ve büyük finansman gerektiren bir faaliyettir. Temizlemede iki aşama bulunduğ; ilkinin zararsız mayınların bırakılıp tehlike oluşturanların temizlenmesi, ikincisinin de hiç mayın bırakılmaması olduğu, sadece ilk aşamanın başarılabilmesi için beş-yedi yıl arasında bir zamana ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir. Bugüne kadar sürdürülen çalışmalarda ise bütün Karabağ'da ancak 30 bin civarında mayının temizlenebildiği anlaşılmaktadır.¹³

Bu durum büyük insani ve idari sorunlar oluşturmaktadır. Öncelikle mayınlar Azerbaycan'ın Karabağ'da egemenliğinin ve fiili kontrolünün sağlanmasını engellemektedir. Bir başka deyişle devam eden mayın temizleme faaliyetleriyle temizlenebilmiş kısıtlı alanlarda bazı faaliyetler sürdürülebilmekte ancak genel olarak Azerbaycan devleti tam manasıyla bölgeye hakim olamamaktadır. Örneğin Ağdam şehrinin tekrar imarı için plan ve projeler hazırlanmış ancak mayınlar nedeniyle tam anlamıyla faaliyetlere başlanamamıştır. Bu anlamda Karabağ'da Ermenistan işgalinin olumsuz etkilerinin henüz ortadan kalkmadığı söylenebilir.

Mayınlar bölgede Ermenistan'ın işlediği diğer suçların tespit edilmesini de zorlaştırmaktadır. Azerbaycan savcılarının mayınlar nedeniyle şu an işgalden kurtarılan bölgelerde görevlerini yapamadıkları ifade edilmekte-

12 Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Başkanı Sabina Aliyeva ile söyleşi, Bakü, 29 Haziran 2021.

13 ANAMA Başkanı Başkan Vural Süleymanoğlu ile söyleşi.

dir.¹⁴ Bir başka önemli husus da Karabağ'daki yerlerinden ayrılmak zorunda kalmış bir milyonun üzerindeki insanın (kaçkının) geri dönüşünün mayınlar nedeniyle uzunca bir süre gerçekleşemeyecek olmasıdır.

Üçüncü olarak mayınlar halen sivilere hayatına mal olmaya ya da yaralanmalara yol açmaya devam etmektedir. İkinci Karabağ Savaşı'nın sona ermesinden bu yana yirmi yedi sivilin mayın patlaması neticesinde hayatını kaybettiği ifade edilmiştir.¹⁵ 4 Haziran 2021'de Ermenistan'ın işgal döneminde Kelbecer'de döşediği bir mayının patlaması sonucu ikisi gazeteci üç Azerbaycan vatandaşının hayatını kaybettiği, dört sivilin de yaralandığı bildirilmiştir.¹⁶ Mayın temizleme esnasında patlamalar yaşanmakta, mayın temizleme personelinin hayatını kaybedenler ve ağır yaralananlar olmaktadır. Karabağ'da bu nitelikte bir patlamada dört çalışan yaralanırken bunlardan bacıklarını ve gözlerini kaybedenler olduğu ifade edilmiştir.¹⁷ Öte yandan mayınların çevreye verdiği ve verebileceği zararların da önemli boyutlarda olduğu ifade edilmektedir. Bundan sonraki süreçte Karabağ'da hem bir sınır antlaşmasının imzalanması hem de bölgenin mayınlardan temizlenerek tekrar yerleşime açılması önem arz etmektedir. Bu konularda Ermenistan'ın sorumluluklarını yerine getirmesi ise süreçlerin hızlı ve en az zararla tamamlanmasında kilit unsur niteliğindedir.

14 Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Başkanı Sabina Aliyeva ile söyleşi.

15 Azerbaycan İnsan Hakları Ombudsmanlığı Personeli Zaur Valimammadli'nin yaptığı resmi sunum.

16 "Azerbaijani Journalists, Official Killed in Landmine Explosion", Al Jazeera, 4 Temmuz 2021.

17 ANAMA Başkanı Başkan Vural Süleymanoğlu ile söyleşi.